

УДК 94(477):070](73=161.2)

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-9(347)-104-118

Біловус Леся Іванівна,

доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету,
м. Тернопіль, Україна.
lesya_bilovus@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4882-4511>

Гомотюк Оксана Євгенівна,

доктор історичних наук, професор,
декан соціально-гуманітарного факультету,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету,
м. Тернопіль, Україна.
oksana_homotuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2856-8541>

Яблонська Наталія Мирославівна,

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри інформаційної
та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету,
м. Тернопіль, Україна.
natamuros@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5790-1526>

**КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ПРАЦЯ
ГАРВАРДСЬКОГО ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст. ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ
УКРАЇНОМОВНОЇ ПЕРІОДИКИ ДІАСПОРИ США)**

Українська діаспора відіграла чималу роль у збереженні та пропагуванні нашої культури, духовних цінностей. Саме завдяки активній праці емігрантів, котрі, опинившись далеко від Батьківщини, не хотіли втрачати зв'язок зі своїм корінням, зберігали традиції та передавали їх своїм нащадкам, було створено чимало наукових осередків, громадських, культурно-просвітницьких організацій. Основною метою діяльності цих установ було збереження національної ідентичності. Багато сторінок нашої історії було прочитано по-новому

саме завдяки титанічній праці науковців, котрі ідентифікували себе як українці. Історію української діаспори, її роль та вплив на громадське та політичне життя України після проголошення незалежності досліджували С. Горак, А. Вілсон, В. Омельченко, Н. Пазуняк, О. Соколишин, В. Маркусь, П. Часто, М. Федунків, О. Киселівська-Ткач, В. Омельченко, А. Вілсон, М. Саммерс, Е. Сміт, З. Бауман, М. Баєрс, Дж. Гіллс, звертали увагу на вплив періодичних видань на збереження національної ідентичності. Діяльність суспільно-політичних, освітньо-виховних, культурно-просвітницьких та наукових організацій досліджувала у своїх розвідках Т. Плазова. Діяльності українських емігрантів у другій половині ХХ ст. стосувалися праці таких науковців як О. Прицак, Т. Шестопалова, О. Ковальчук, Н. Мерфі, С. Наріжний. Та, незважаючи на велику кількість досліджень української діаспори, залишається ще багато тем, які потрібно проаналізувати та детально вивчити. Культурно-просвітницька діяльність Гарвардського Інституту українських студій відіграла важливу роль у збереженні національної ідентичності, однак ще й досі є мало вивченою, тому потребує більшого дослідження для визначення та осмислення основних напрямків її розвитку у другій половині ХХ ст.

Від 1957 р. у США розпочалася важлива акція – збір коштів і започаткування Гарвардського центру українських студій, для чого було створено Фонд кафедри українознавства (ФКУ). Лише за перших 18 днів від появи відповідної публікації у газеті „Свобода” було зібрано майже 73 тис. дол. Необхідність у відкритті українських студій в американському університеті першими висловили студенти на Третньому конгресі українських студентських товариств Америки (1957 р.) в Клівленді, у резолюції якого задекларовано: „Третій Конгрес Союзу Українських Студентських Товариств Америки, взявши під увагу конечність створення Катедри Українознавства хоч в одному з американських університетів, постановляє створити Фонд Катедри Українознавства, як окреме організаційне тіло, завданням якого є поробити всі заходи для заснування Першої Катедри Українознавства в одному з американських університетів” (Падох, 1973, с. 171–172). Цю резолюцію з ентузіазмом підтримали всі молодіжні організації (СУМ, ОДУМ, Пласт) та молодіжні з’їзди. Їх ухвали перевели цю справу з вузького студентського світу на все молодіжне середовище, перетворивши її на соборну акцію наймолодшого покоління української еміграції в США. Молодіжна солідарність спричинила солідарність усієї української громади у США на чолі з УККА (Босяк, 1973).

У грудні 1957 р. створено ФКУ з центром у Нью-Йорку, метою якого було заснування однієї чи кількох кафедр українознавства у провідних американських університетах, видання підручників, наукових праць та періодичних публікацій з українознавства. Органами ФКУ стали Загальні збори, Виконавчий орган, Наукова рада, Контрольна комісія,

Апеляційна рада. Перед установою постало ряд проблем, що їх потрібно було вирішити – характер кафедри, вибір університету, фонди. Йшлося про введення українознавчих предметів у заповнених русофільськими теоріями вищих школах й наукових інституціях, а практично про зрушення ментальності американської інтелектуальної еліти щодо встановлених норм старої імперської історіософії. Однак мета ФКУ видавалася реальною й актуальною, бо вона сприяла б збереженню і розвиткові української науки тоді, коли в материковій Україні радянська влада такі можливості обмежувала.

Професор Гарвардського університету О. Пріцак запропонував саме тут утворити Центр українських студій, який складався б з трьох кафедр: української мови, української літератури та української історії, що пов'язувались із Українським дослідним інститутом. Тоді як кафедри забезпечували б нові кадри українознавців, Інститут мав би забезпечити тривалу дослідницьку працю в різних ділянках українознавства, даючи змогу зберегти українських фахівців через надання їм місця роботи і можливості зробити наукову кар'єру. Пропозицію О. Пріцака було підтримано Виконавчою і Науковою радами ФКУ у грудні 1967 р., після чого почалися перемовини з Гарвардським університетом про формат і ціну Центру українських студій, а також пришвидшено збір фондів. У 1968 р. перемовини успішно закінчилися і у своєму звіті за 1969–1970 академічний рік президент Гарварду Пюсі говорив про створення не однієї кафедри, а ширшої програми у сфері українських студій (Падох, 1973). Новиною про створення Центру українських студій зацікавилось українство не лише на еміграції, а й у радянській Україні, висвітлювалось це питання й у американській і європейській періодиці. Наприклад, „Нью-Йорк Таймс” (23 листопада 1969 р.) цитує слова декана гуманітарного факультету у Гарварді проф. Франкліна Л. Форда про те, що Український центр має заповнити „наукову прірву”, яка існує в Америці відносно України (Падох, 1973, с. 176). Однак перед українськими науковцями стояло важке завдання: йдеться про те, щоб автори (свої і чужі) були спроможні написати праці на вищому науковому рівні, щоб престижні видавництва прийняли їх до публікації, та щоб ці праці після цього одержали позитивні рецензії. Однак, завдяки добродійству громади та окремих меценатів-фундаторів наукового процесу, праці українського осередку та інших науковців, зв'язаних з Гарвардом, поступово поширилися (*Видання*, 1993).

Із 1970 р. започатковано Літню школу україністики (липень-серпень) в Гарвардському університеті. Українська історія була єдиною із включених у програму викладання в Гарварді із історій усіх слов'янських народів і передбачала два курси – „Новітня українська історія” і „Українська Радянська Соціалістична Республіка”. У програмі курсів із слов'янських мов і літератур три курси присвячені українській мові і літературі. Ці курси корисні й важливі: для студентів, які

спеціалізуються в галузі славістики і радянськознавства; для студентів, які цікавляться історією, політичними науками, літературою, економікою та іншими галузями гуманітарних і суспільних наук; для вчителів українознавства в рідних школах. Як доповнення до вищезазначених курсів, відбулось ще чотири засідання спеціального семінару, на якому викладав проф. О. Пріцак, з питань історії Церкви (*Літо*, 1974). З 1991 р. курси включають також курси української поезії ХХ століття, історії України 1800-1921 років і новий курс „Україна після Сталіна: політика і суспільство в советській республіці, 1953-1991 років”, (чотири кредити кожний). Прийняті студенти були зобов’язані реєструватися не менше як на вісім кредитів (*Приймаються*, 1991). У 1974 р. студентів у Літній школі було вже понад 100, у 1978 р. – 192, тобто існувала стійка тенденція до збільшення, чому сприяла і фінансова допомога ФКУ. Студенти прибували з усіх штатів Америки й Канади, а також з Європи, Південної Америки, СРСР та Австралії. Тижневі „круглі столи” та екскурсії давали студентам нагоду вдосконалювати свою українську мову. Українознавчі курси в Гарварді не лише служили для поширення знань про українознавство серед української студентської молоді, а і серед студентів-неукраїнців, усіх, кого цікавить українська проблематика (*Приймаються*, 1991).

Силами і заходами студентів Літньої школи українознавства проведено 16 липня 1974 р. в центрі Бостону демонстрацію щодо захисту українського історика В. Мороза, що її спонсорував Комітет проти переслідувань у СРСР (Кузьмович, 1978; *Літо*, 1974; *192 студенти*, 1978; Гарнавський, 1974). Українськомовна періодика друкує листи батьків, які дякують Літній школі за те, що „Український Гарвард вщепив у душі дітей поняття величі України, повагу і пошану до української культури, як і це, що ми не є якась там маловартісна нація. (...) Усілякі з’їзди, табори, курси, прогулянки – дуже допоміжні у захованні почуття українця, але найкраще це робить український Гарвард, де вони вчать цінити значення української справи і науки взагалі, тим більше, що ті кредити, які вони дістають у Гарварді – признають американські університети” (Кімак, 1982). До 1991 р. було проведено 21 таку Школу, що передбачала восьмитижневу програму курсів українознавства.

30 квітня 1973 р. в приміщенні Гарвардського університету відбулося формальне проголошення відкриття в цьому престижному університеті трьох кафедр українських студій: мови, літератури й історії України. Із вітальним словом на цьому заході виступили президент Гарварду д-р Дерек К. Бок, голова Гарвардського комітету українських студій проф. д-р О. Пріцак, після чого відбувся публічний захист першої в Гарварді докторської дисертації з історії України докторанта О. Субтельного (*Минулий*, 1973; *У найближчий*, 1973). Факт, що в такому престижному університеті, який до започаткування в ньому українських

студій 1968 р. вважався за майже недоступну для української науки фортецю, відбувся успішний захист докторської дисертації на тему Пилипа Орлика і його доби, що в тогочасній радянській Україні було „невблаганним табу”, говорить саме за себе. Важливою стала і така, на перший погляд, дрібниця, коли докторант у відповідь одному з опонентів заявив, що він свою дисертацію презентує „з українського, а не будь-якого іншого погляду” (Ми, 1973). Отже, якщо в Гарварді „український погляд” став науковим аргументом при захисті докторської дисертації, то це значна зміна, про яку не можна було говорити ще в кінці 60-х років.

У 1974 р. Український науковий інститут Гарвардського університету (УНІГУ) став в обороні України та українців, адже не тільки пересічні жителі США і Канади та інших країн, де є українці, постійно плутали Україну з Росією чи Радянським Союзом, але і серед знаних науковців постійно зустрічається така плутанина. Яскравим прикладом цього може послужити найновіше тоді видання престижної „Енциклопедії Британіки” (Правду, 1974). У статті „Енциклопедична плутанина”, надрукованій у газеті „Свобода”, проф. З. Мельник висловив свою чітку позицію і звернення до видавців „Британіки”. Зокрема, у головній статті немає навіть запису під „Україна”, як це було у попередньому, 1972 року виданні. У виданні 1974 р. після запису „Україна” йде „Українська ССР”. Далі у своєму листі проф. З. Мельник звертає увагу на перекручування українських імен і назв, які енциклопедія подає по-російськи. Це ж стосується географічних українських назв. Свій лист науковець закінчує ствердженням, що таких помилок у цій енциклопедії не трапилося б, коли б її редактори порадилися з фахівцями у відповідних галузях, які науково працюють у США, Канаді, Великій Британії, а не замовляли статей у радянських українських авторів. На свій лист проф. З. Мельник отримав відповідь від редакції, де вона обіцяє виправити такий підхід (Енциклопедична, 1974).

Робота Інституту українських студій Гарвардського університету відбувалась у п'яти напрямках: 1. Навчальна програма, консультації та конференції професорів з їхніми докторантами. 2. Наукові дослідження. 3. Багато уваги присвячується публікаціям. Періодично з'являється журнал „Рецензія”, „Мінітс”, хоч і з труднощами, але виходять видання в гарвардській Серії українських студій та щорічник – журнал обсягом 400-500 сторінок, який стає періодичним престижним виданням Інституту українських студій. 4. Збільшення бібліотечних фондів україніки. Тут зібрано стародруки, манускрипти, перші видання й безцінні раритети; мікрофільми, впорядковано періодику та важливі документи, поповнюється бібліотека і новими українськими книжками. 5. Влаштовуються наукові конференції, виставки книг, мистецькі виставки, культурно-розважальні заходи. Інститут українських студій Гарвардського університету тісно співпрацює з українськими науковими

установами (УВАН, НТШ, Українське історичне товариство) (Тарнавський, 1974).

Щоденна чисельна кореспонденція вказувала на жваві наукові контакти Інституту українських студій Гарвардського університету з іншими університетами, українськими і неукраїнськими вченими в Америці і поза нею: в Канаді, Туреччині, Данії, Ісландії, Польщі, Ізраїлі, Франції, Німеччині.

У центральній бібліотеці університету (Бібліотека Гюгона), у грудні 1974 р., була влаштована виставка рідкісних українських давніх рукописів і друків, які тоді знаходилися у Гарварді. Йдеться тут, передусім, про ряд видань до 1800 р. Серед виставлених зразків були першодруки Івана Федоровича зі Львова („Апостол” (оригінал) та факсиміле „Букваря” 1574 року) і видання з Острога „Псалтир і Новий завіт” 1580 року. Каталог виставлених видань з описом підготував бібліотекар УНІГУ Е. Касинець (*Відбулася*, 1974).

Президент Гарварду Дерек Бок у листопаді 1974 р. запросив ув'язненого українського історика й соціолога В. Мороза працювати до УНІГУ. Разом з ним було запрошено ще 6 українських науковців, які переслідувані у СРСР (*Гарвард запросив*, 1975).

У 1975 р. два великі американські університети (під патронатом та фінансової допомоги Американської асоціації для розбудови Слов'янських студій), Гарвардський у Кембріджі (його УНІГУ) і Темпл у Філадельфії (Школа економіки), організували наукову конференцію з метою дослідити стан економіки УРСР у складі СРСР та перспективи її розвитку на майбутнє. Понад сорок американських, канадських та європейських учених, неукраїнського та українського походження, взяли активну участь у цій конференції. Це була перша такого масштабу конференція в історії американської економічної науки, до того ж вперше спеціально присвячена Україні. У конференції взяло участь двадцять два доповідачі та коментатори (не враховуючи гостей у залі), які репрезентували вісімнадцять університетів та центральних американських інституцій. Всі науковці погодилися із тим, що Україна, починаючи з другої половини 1960-х років, розвивається повільніше, ніж Радянський Союз в цілому, адже значну частину її прибутків вивозять за її межі. Успіх конференції свідчить, що дійсно настав час запровадити планування в УНІГУ загальноамериканських заходів, спеціально присвячених Україні (Ільницький, 1975; Пріцак, 1975). Друга така конференція для розгляду економічних проблем України відбулася вже у 1981 р. Важливість цієї конференції в тому, що вона вперше вказала на вагомий вклад українських науковців, яких звичайно не вважали за українців, у розвиток цієї важливої ділянки суспільних наук. Конференція розглянула проблеми й осіб, яких в тодішній поневоленій Україні було заборонено студіювати. У конференції взяли участь учені з

різних країн – США, Канади, Англії, Німеччини, Італії та Швейцарії (*Відбулась*, 1981).

При УНІГУ з метою дати можливість науковцям в царині українознавства США й Канади обмінюватися досвідом і накреслювати плани на майбутнє у 1976 р. створено Постійну конференцію українських студій (ПКУС). Кожний триденний річний з'їзд ПКУС передбачає 8 сесій за участі кількох десятків науковців та дослідників США і Канади у галузі української літератури, історії, мови, правопису, бібліографії, суспільно-економічних наук, а також виявляє ряд нових цікавих питань, що потребують глибшого вивчення й теоретичного обґрунтування (*В Гарварді*, 1978; *Відбудеться*, 1982).

У каталозі періодики, що його видало 1978 р. агентство Тернера в Нью-Йорку, з приводу щорічних міжнародних книжкових виставок у Франкфурті, серед трьох видань Гарвардського університету названо кварталний журнал: *Harvard Ukrainian Studies* (виходить із 1977 р.). На той час вже вийшло чотири числа першого річника цього журналу у книжковому форматі (кожний має в середньому 550 сторінок), який зацікавив українською науковою проблематикою широкі наукові кола не лише Америки, але також і Європи. Співпрацівниками журналу стали понад три десятки найбільш видатних славістів та інших вчених, які були фахівцями в україністиці (*Журнал*, 1978). Зокрема, одне з чисел цього міжнародного наукового кварталника було присвячене 350-річчю заснування Києво-Могилянської академії. Воно містить понад 250 сторінок нових досліджень, історіографічних аналізів, критики й біографії. Крім статей – англійською та французькою мовами, – передруковано фототипічним способом дуже рідкісний стародрук 1632 р. з друкарні Києво-Печерської лаври „Євхаристіон або вдячність...”, тобто панегірик, присвячений Петрові Могилі. Це спеціальне число „Гарвардських українських студій” (ГУС) стало єдиним на Заході відзначенням цієї річниці у 1985 р., що звернув увагу інших науковців на цей важливий ювілей, пов'язаний із культурною спадщиною України (*Цінна*, 1985). Також варто згадати спеціальне число журналу ГУС, присвячене політичним і суспільним ідеям В. Липинського, за редакцією проф. Я. Пеленського з університету Айова (*Українські*, 1987). До 1990 р. у Гарвардському університеті опубліковано 36 наукових монографій (понад 13,600 сторінок друку), вийшло дванадцять річників „Гарвардських українських студій” та дванадцять річників англомовного журналу „Рецензія”, який виходив щопівроку та давав огляд наукових праць, що опубліковані у радянській Україні. Варто згадати, що передплатниками кварталника ГУС були науковці, університетські бібліотеки та інші наукові установи не тільки США, але і Канади, багатьох країн Європи і навіть Японії та Ізраїлю. Більшість авторів 230-ти праць, що з'явилися до того часу в ГУС, – це неукраїнці, переважно

професори університетів США, Канади, Англії, Франції, Німеччини та багато інших країн (Рух, 1990; Татомир, 1986).

Так УНІГУ, на початку 80-х років ХХ століття, набув статусу однієї з провідних освітньо-культурних і наукових установ української діаспори, через що і опинявся періодично під критичним поглядом УРСР. Зокрема, у 1982 р. англомовна передача „Радіо Київ” подала коментар київського журналіста О. Микитенка. На думку останнього, „Гарвардський центр українських студій в США ніяк не стає науковою установою, але радше осередком для фабрикування антиукраїнських видумок, облудних лекцій та вкінці для служіння тим силам, які ведуть до нестабільності в світі” (Київське, 1982).

У 1985 р. професор Гарвардського університету і директор російського центру в тому ж університеті, д-р А. Улам написав вступ до книжки М. Долота „Страта Голодом: прихований голокост”. Ці спогади про злочинно створений Москвою голод в Україні в 1932–1933 роках видало друком велике американське видавництво В. В. Нортон у серії своїх нових публікацій. Це є перша публікація на тему голоду, що її здійснило американське видавництво. Також факт, що проф. А. Улам прийняв пропозицію написати вступ до книжки про голод в Україні, вказує на нове позитивне ставлення деяких учених у розгляді історичних подій в Україні. Така робота і видання стали можливими як наслідок кількохлітніх наполегливих досліджень та документування тих жахів, що їх проводив УНІГУ. Широка дослідно-наукова діяльність наукового співробітника УНІГУ д-ра Дж. Мейса та його асистентів, його публікації, публічні виступи та свідчення, поїздки на конференції поза межі США, публічні семінари, виступи по радіо та телебаченню, поїздки співробітників УНІГУ до інших університетів та наукових інституцій, залучення д-ра Р. Конквеста до написання праці про Голодомор, виставка джерельних матеріалів, що відносяться до тієї трагедії українського народу, в головній бібліотеці Гарвардського університету та в Вашингтоні, активне листування та розсилання інформаційних матеріалів провідним особистостям та важливим західним інституціям, створювали більш широкі можливості для привернення уваги вільних країн до мартирології України внаслідок злочинів та загарбництва Москви (Гарвардський, 1985). Також УНІС ініціював підготовку і видання великої історичної праці про штучний голод в Україні, що її опублікував Центр українських студій при Гарварді спільно з УНС. Підготували цю працю широковідомий у західному світі знавець Радянського Союзу д-р Р. Конквест та відомий науковий співробітник УНІГУ і керівник бюро Конгресової комісії дослідження штучного голоду в Україні д-р Дж. Мейс (Татомир, 1986). „Жнива скорботи” – це перша праця, яка справді успішно проломила стіну промовчування, применшування і заперечування, що нею Москва закрила правду про найбільший злочин в історії людства. У 1987 р. про злочин проти

українського народу заговорили найбільші часописи і журнали Заходу, це було заслугою, у першу чергу, українського Гарварду, що домовився з д-ром Р. Конквестом, істориком і письменником, спеціалістом доби Сталіна, щоб він написав твір про безмежну трагедію України 1932-1933 рр. (Татомир, 1987).

До слова слід сказати, що крім „Жнив скорботи” УНІГУ видав або допоміг видати кілька інших вартісних праць про голод в Україні, зокрема велику, документальну працю д-ра Дж. Мейса „Комунізм і дилема національного визволення”, дуже цікавий, багатолітносторований збірник „Голод у советській Україні 1932-1933”, підготовлений працівниками УНІГУ О. Процик, Л. Герцем та д-ром Дж. Мейсом, „Дев’яте коло” О. Воропая та вищезгадана „Страта голодом” М. Долота (Татомир, 1987).

Коли вже українознавство стало легітимною частиною американської науки, громадські діячі у діаспорі висловлювали думку, що немає причин для того, чому воно мало б обмежуватись тільки трьома дисциплінами, запланованими в Гарварді: історією (переважно давньою), літературою і мовою, стоячи осторонь від сучасних політичних проблем. Правда, навіть ці дисципліни не можуть не бути політичними. Наприклад, сам факт, що вдалось у Гарварді вилучити Київську Русь із традиційної в західній науці приналежності до історії Росії і перенести до історії України, до семінару українських студій, має важливе політичне значення. Така ж ситуація з історією мови і літератури. У Постійній конференції українських студій при Гарвардському університеті обговорювалось також таке актуальне політичне питання як русифікація УРСР.

У 1987 р., коли про українську еміграцію у СРСР говорили принизливо, київський тижневик „Літературна Україна” надрукував цілосторінкове інтерв’ю з професором Гарвардського університету Г. Грабовичем про українську науку на Заході. Тоді вперше читачів відповідно поінформовано про еміграцію. Хоч розмова зосереджувалась на науковій праці Українського Гарварду, але також містила відомості про інші установи, як наприклад, НТШ, Український католицький університет у Римі, про Енциклопедію українознавства, пам’ятник Т. Шевченку у Вашингтоні – теми, про які тоді ще не можна було писати. Створений українською громадою науковий центр у Гарварді став для українських авторів містком до української діаспори й аргументом, що еміграція дала і дає Україні багато вартісного (Рух, 1990).

Отож, діяльність Гарвардського Інституту українських студій є корисна тим, що вона виносить у світ українську проблему або сегмент певної тематики в українському висвітленні: а для українських дослідників та науковців дискусія про ці праці є „полем бою”, на якому вони „борються” за правильність їх тез, про що справедливо відзначав П. Яцик, член Контрольного комітету УНІГУ (Яцик, 1982). Своєї мети

український Гарвард у великій мірі досягнув: ніхто з американців не підозрює тепер українських гарвардців у якомусь шовінізмі, необ'єктивності, політиканстві і т. ін. З УНІГУ співпрацюють десятки реномованих американських і неамериканських учених різного національного походження. Для України перших років незалежності, де наука ще мусила повністю вирватись з-під минулого пригнічуючого колоніального статусу, дискусія на українські теми в світовій науковій літературі безумовно дала позитивний стимул і дороговказ у майбутнє.

В Україні слушно наголошували, що змагання за державну незалежність потребує поглиблення національної свідомості, бо вона необхідна і для ефективної економічної розбудови держави. Допоміжну роль у відродженні народу відіграли українські наукові установи в діаспорі, оскільки вони займаються вивченням джерел, збереженням їх та розвитком української культури, а це дуже важливий чинник у відродженні національної ідентичності й гідності (Рух, 1990).

Думаємо, що сучасна система збереження і формування національно-культурної ідентичності в Україні потребує використання вищезазначеного досвіду реалізації інтегрованості різних форм і напрямків роботи різних культурно-просвітницьких установ для збереження національної культури серед українських емігрантів у США та інших державах, де у результаті історичних процесів виникли українські анклавні. У результаті зростання інтересу до питань своєрідності національних культур в ХХІ ст. і проблем глобалізації, що тягне за собою утруднення самовизначення і самопозиціонування української молоді, використання досвіду діяльності наукових, культурних установ української діаспори в умовах іномовного середовища у напрямі збереження своєї національної ідентичності не втрачає своєї актуальності і сьогодні.

Список використаної літератури

1. Падох Я. Правні основи Гарвардського Центру Українських студій. *Альманах УНС*. Джерсі-Ситі – Нью-Йорк: Вид-во „Свобода”, 1973. С. 171–189. *Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ)*. БФ. 3. Інв. № 3600. **2. Босяк В.** Ще про Гарвард – і що далі! *Свобода*. 1973. Ч. 15. С. 2. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6483. **3. Видання** Гарварду пробиваються у світі. *Свобода*. 1993. Ч. 51. С. 3. **4. Літо** в українському Гарварді. *Свобода*. 1974. Ч. 187. С. 3. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6484. **5. Приймаються** зголошення до Гарвардської Літньої Школи. *Свобода*. 1991. Ч. 50. С. 1, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6500. **6. Кузьмович О.** It's fun to be Ukrainian! *Свобода*. 1978. Ч. 163. С. 2, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6487. **7. 192 студенти** зголосилися на літні курси українознавства в Гарварді. *Свобода*. 1978. Ч. 149. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6487. **8. Тарнавський Б.** Український Гарвард. *Свобода*. 1974. Ч. 12. С. 2. *Свобода*. 1974. Ч. 13. С. 2–3. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6484.

9. Кімак С. Український Гарвард... Я дякую тобі. *Свобода*. 1982. Ч. 106. С. 2, 6. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6491. **10. Минулий** понеділок був справжнім „українським днем” у Гарвардському університеті. *Свобода*. 1973. Ч. 80. С. 1, 3. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6483. **11. У найближчий** понеділок відбудеться формальне проголошення встановлення трьох катедр українських студій в Гаарварді. *Свобода*. 1973. Ч. 77. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6483. **12. Ми** в Гарварді. *Свобода*. 1973. Ч. 82. С. 2. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6483. **13. Правду** треба обстоювати. *Свобода*. 1974. Ч. 132. С. 2. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6484. **14. Енциклопедична** плутанина. *Свобода*. 1974. Ч. 132. С. 2. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6484. **15. Відбулася** виставка рідкісних давніх українських рукописів і друків у Гарварді. *Свобода*. 1974. Ч. 230. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6484. **16. Гарвард** запросив на викладачів, крім В. Мороза, ще шість українських науковців, переслідуваних у ССРСР. *Свобода*. 1975. Ч. 54. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485. **17. Ільницький Р.** Економіка України в системі ССРСР була предметом розгляду на науковій конференції в Гарварді. *Свобода*. 1975. Ч. 187. С. 1, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485. **18. Прицак О.** Нові горизонти для української науки. *Свобода*. 1975. Ч. 187. С. 1, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485. **19. Відбулась** наукова конференція в Гарварді. *Свобода*. 1981. Ч. 208. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6490. **20. В Гарварді** відбудеться третій науковий з’їзд ПКУС. *Свобода*. 1978. Ч. 114. С. 1, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6487. **21. Відбудеться** 7-ма зустріч ПКУС. *Свобода*. 1982. Ч. 103. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6491. **22. Журнал УНІГУ** здобуває міжнародне зацікавлення. *Свобода*. 1978. Ч. 259. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6487. **23. Цінна** публікація про Києво-Могилянську Академію. *Свобода*. 1985. Ч. 163. С. 2, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6494. **24. „Українські** Гарвардські Студії” присвячені В. Липинському. *Свобода*. 1987. Ч. 108. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6496. **25. Рух** за державність. *Свобода*. 1990. Ч. 207. С. 2, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6499. **26. Татомир Я.** Допоможім добрій справі. *Свобода*. 1986. Ч. 65. С. 2. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6495. **27. Київське** радіо критикує УНІГУ. *Свобода*. 1982. Ч. 158. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6491. **28. Гарвардський** професор пише про голод. *Свобода*. 1985. Ч. 50. С. 1, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6494. **29. Татомир Я.** „Жнива смутку” – великий пролом. *Свобода*. 1987. Ч. 114. С. 2, 8. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6496. **30. Яцик П.** Праця Українського Гарварду. *Свобода*. 1982. Ч. 37. С. 2. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6491.

References

1. Padokh, Ya. (1973). Pravni osnovy Harvardskoho Tsentru Ukrainskykh studii [The right foundations of the Harvard Center for Ukrainian Studies]. *Almanakh UNS – Almanac of the UNU*, 171-189. Dzherisi-Syti – Niu-York: Vyd-vo „Svoboda”. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv zarubizhnoi ukrainiky (TsDAZU) – Central State Archive of Foreign Ukrainians (CSAFU)*. BF. 3. Inv. № 3600 [in Ukrainian]. **2. Bosiak, V.** (1973). Shche pro Harvard –

i shcho dali! [More about Harvard – and what's next!]. *Svoboda (Jersey City)*, 15, 2. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6483 [in Ukrainian]. **3. Vydannia** Harvardu probyvaiutsia u sviti [Harvard publications make their way around the world]. (1993). *Svoboda (Jersey City)*, 51, 3. [in Ukrainian]. **4. Lito** v ukrainskomu Harvardi [Summer at Harvard Ukrainian]. (1974). *Svoboda (Jersey City)*, 187, 3. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6484 [in Ukrainian]. **5. Pryimaiutsia** zgholoshennia do Harvardskoi Litnoi Shkoly [The announcements are being accepted at Harvard Summer School]. (1991). *Svoboda (Jersey City)*, 50, 1, 4. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6500 [in Ukrainian]. **6. Kuzmovych, O.** (1978). It's fun to be Ukrainian! *Svoboda (Jersey City)*, 163, 2, 4. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6487 [in Ukrainian]. **7. 192 studenty** zgholosylysia na litni kursy ukrainoznavstva v Harvardi [192 students have volunteered for summer courses at Harvard]. (1978). *Svoboda (Jersey City)*, 149, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6487 [in Ukrainian]. **8. Tarnavskiy, B.** (1974). Ukrainskyi Harvard [Ukrainian Harvard]. *Svoboda (Jersey City)*, 12, 2. *Svoboda (Jersey City)*, 13, 2–3. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6484 [in Ukrainian]. **9. Kimak, S.** (1982). Ukrainskyi Harvard... Ya diakuiu tobi [Ukrainian Harvard... I thank you]. *Svoboda (Jersey City)*, 106, 2, 6. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6491 [in Ukrainian]. **10. Mynulyi** ponedilok buv spravzhnim „ukrainskym dnem” u Harvardskomu universyteti [Last Monday was a real „Ukrainian day” at Harvard University]. (1973). *Svoboda (Jersey City)*, 80, 1, 3. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6483 [in Ukrainian]. **11. U naiblyzhchyi** ponedilok vidbudetsia formalne proholoshennia vstanovlennia trokh katedr ukrainskykh studii v Haarvardi [Three cathedrals will be formally announced at Harvard next Monday]. (1973). *Svoboda (Jersey City)*, 77, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6483 [in Ukrainian]. **12. My** v Harvardi [We're at Harvard]. (1973). *Svoboda (Jersey City)*, 82, 2. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6483 [in Ukrainian]. **13. Pravdu** treba obstoiuvaty [The truth must be defended]. (1974). *Svoboda (Jersey City)*, 132, 2. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6484 [in Ukrainian]. **14. Entsyklopedychna** plutanyina [Encyclopedic confusion]. (1974). *Svoboda (Jersey City)*, 132, 2. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6484 [in Ukrainian]. **15. Vidbulasia** vystavka ridkisnykh davnykh ukrainskykh rukopysiv i drukiv u Harvardi [An exhibition of rare ancient Ukrainian manuscripts and seals took place at Harvard]. (1974). *Svoboda (Jersey City)*, 230, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6484 [in Ukrainian]. **16. Harvard** zaprosyv na vykladachiv, krim V. Moroza, shche shist ukrainskykh naukovtsiv, peresliduvanykh u SSSR [Harvard invited six more Ukrainian scholars persecuted in the USSR to teachers, except for V. Moroz]. (1975). *Svoboda (Jersey City)*, 54, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6485 [in Ukrainian]. **17. Ilnytskyi, R.** (1975). Ekonomika Ukrainy v systemi SSSR bula predmetom rozghliadu na naukovii konferentsii v Harvardi [Ukraine's economy in the USSR system was the subject of consideration at a scientific conference at Harvard]. *Svoboda (Jersey City)*, 187, 1, 4. *TsDAZU – CSAFU*.

BF. 3. Inv. № 6485 [in Ukrainian]. **18. Pritsak, O.** (1975). Novi horyzonty dlia ukrainskoi nauky [New horizons for Ukrainian science]. *Svoboda (Jersey City)*, 187, 1, 4. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6485 [in Ukrainian]. **19. Vidbulas** naukova konferentsiia v Harvardi [A scientific conference was held at Harvard]. (1981). *Svoboda (Jersey City)*, 208, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6490 [in Ukrainian]. **20. V Harvardi** vidbudetsia tretii naukovi zizd PKUS [The third PKU Science Congress will be held at Harvard]. (1978). *Svoboda (Jersey City)*, 114, 1, 4. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6487 [in Ukrainian]. **21. Vidbudetsia** 7-ma zustrich PKUS [The 7th meeting of the PKU will take place]. (1982). *Svoboda (Jersey City)*, 103, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6491 [in Ukrainian]. **22. Zhurnal** UNIHU zdoBUvaie mizhnarodne zatsikavleniia [UNIGU magazine gains international interest]. (1978). *Svoboda (Jersey City)*, 259, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6487 [in Ukrainian]. **23. Tsinna** publikatsiia pro Kyievo-Mohyliiansku Akademiuu [Valuable publication about Kyiv-Mohyla Academy]. (1985). *Svoboda (Jersey City)*, 163, 2, 4. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6494 [in Ukrainian]. **24. „Ukrainski** Harvardski Studii” prysviacheni V. Lypynskomu [„Ukrainian Harvard Studios” dedicated to V. Lypynsky]. (1987). *Svoboda (Jersey City)*, 108, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6496 [in Ukrainian]. **25. Rukh** za derzhavnist [Movement for statehood]. (1990). *Svoboda (Jersey City)*, 207, 2, 4. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6499 [in Ukrainian]. **26. Tatomyr, Ya.** (1986). Dopomozhim dobrii spravi [Help a good cause]. *Svoboda (Jersey City)*, 65, 2. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6495 [in Ukrainian]. **27. Kyivske** radio krytykuie UNIHU [Kiev radio criticizes UNIG]. (1982). *Svoboda (Jersey City)*, 158, 1. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6491 [in Ukrainian]. **28. Harvardskiyi** profesor pyshe pro holod [Harvard professor writes about hunger]. (1985). *Svoboda (Jersey City)*, 50, 1, 4. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6494 [in Ukrainian]. **29. Tatomyr, Ya.** (1987). „Zhnyva smutku” – velykyi prolom [„Harvest of sorrow” is a great breach]. *Svoboda (Jersey City)*, 114, 2, 8. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6496 [in Ukrainian]. **30. Yatsyk, P.** (1982). Pratsia Ukrainskoho Harvardu [The work of Ukrainian Harvard]. *Svoboda (Jersey City)*, 37, 2. *TsDAZU – CSAFU*. BF. 3. Inv. № 6491 [in Ukrainian].

Біловус Л. І., Гомотюк О. Є., Яблонська Н. М. Культурно-просвітницька праця Гарвардського інституту українських студій у другій половині ХХ ст. щодо збереження національної ідентичності (на матеріалах україномовної періодики діаспори США)

У статті розкрито діяльність однієї з провідних українських наукових установ в діаспорі, зокрема Гарвардського інституту українських студій, у збереженні національної ідентичності. Основною джерельною базою дослідження стали українськомовні видання української діаспори США.

Охарактеризовано основні напрями культурно-просвітницької діяльності цієї інституції: діяльність Літньої школи україністики, відкриття в цьому престижному університеті трьох кафедр українських студій, наукові дослідження, публікації, що презентували результати українських науковців і про Україну, збільшення бібліотечних фондів україніки, наукові конференції, виставки книг, мистецькі виставки, культурно-розважальні заходи.

Ключові слова: українськомовна періодика, українська діаспора США, національна ідентичність, культура, освіта.

Билувус Л. И., Гомотюк О. Е., Яблонская Н. М. Культурно-просветительская работа Гарвардского института украинских студий во второй половине XX в. по сохранению национальной идентичности (на материалах украиноязычной периодики диаспоры США)

В статье раскрыта деятельность одного из ведущих украинских научных учреждений в диаспоре, в частности Гарвардского института украинских студий, в сохранении национальной идентичности. Основным источником и базой исследования стали украиноязычные издания украинской диаспоры США.

Охарактеризованы основные направления культурно-просветительской деятельности этого института: деятельность Летней школы україністики, открытие в этом престижном университете трех кафедр украинских студий, научные исследования, публикации, представляющие результаты украинских ученых и об Украине, увеличение библиотечных фондов україністики, научные конференции, выставки книг, художественные выставки, культурно-развлекательные мероприятия.

Ключевые слова: украиноязычная периодика, украинская диаспора США, национальная идентичность, культура, образование.

Bilovus L. I., Homotyuk O. E., Yablonska N. M. Cultural and educational work of the Harvard Ukrainian Research Institute for preserving the national identity in the second half of the XX century (on materials of Ukrainian-language periodicals of the US diaspora)

The article shows the activity of one of the leading Ukrainian scientific institutions in the diaspora, in particular the Harvard Ukrainian Research Institute, in the sphere of preserving the national identity. The main source base of the study was Ukrainian-language publications of the Ukrainian diaspora in the United States.

The main directions of cultural and educational activity of this institution are described i.e. activity of Harvard Ukrainian Summer Institute, opening of three departments of Ukrainian studies in this prestigious university, scientific researches, publications presenting results of Ukrainian

scientists and the ones about Ukraine, increase of library funds of Ukrainian, scientific conferences, book exhibitions, art exhibitions, cultural and entertainment events. The interaction of scientists from the USA and Canada in the field of Ukrainian studies, which resulted in the creation of the Standing Conference of Ukrainian Studies, is presented. The main topics of Harvard Ukrainian Studies in the study period are considered. The focus is on the first publications on the Holodomor, which were made at the Harvard Institute. The activities of the Harvard Ukrainian Research Institute are useful as it brings the light to the Ukrainian problem or segment of a particular topic from the Ukrainians' point of view.

Key words: Ukrainian-language periodicals, Ukrainian diaspora in the USA, national identity, culture, education.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2021 р.
Прийнято до друку 10.11.2021 р.
Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.